

A SZÉPSÉG HITE.

Rilke-tanulmány.

Írta: Eröss Alfréd.

A MAI FORRADALMI Németország mintha kitörülne lelkéből a csendes, lírikus lelkű Rilke emlékét (ki ifjúkorától idegenül fordult el zajos felvonulások, lármás demagógok ütemétől) pedig titkon ma is nő azoknak a száma, kik a kiáltó dobszó elől szívesen csuknak ablakot s meghúzódva szobájuk csendes szegében előveszik az Imaórák költőjének verses könyveit s halk ritmusain nyugtatják el a tiltott panaszt. Ma százszorosan drága vele kapcsolódni s vele hinni — nem a harcriadók és bombavetők erejében — hanem valami mulhatatlanban: hinni a szépben.

Írói pályájának kezdetén ifjú poéta fordult hozzá félnék és esdő bizalommal, hogy kritikát, jótanácsot kérjen a sorsa — a versei felől. Rilke Párisból ezt izeni neki, ezt adja, ezt írja: higgyen a szépben. Ez a távoli üzenet mintha nekünk is szólna s benne zsong e szavakban Rilke egész valója. Ennek a léleknek számunkra is van mondanivalója, bennünket is érdekel, mi is meg akarjuk ismerni egészen.

* * *

A századforduló indulásakor Nyugat irodalma a fiatal dán költő Jacobsen, igézetében állott. Ez a mélyenlátó és finomanérző művész nemzeti nyelvének újjáteremtője s az északi irodalmi fellendülés úttörője, kétségtelenül a legnagyobb írók sorába tartozik. De idegen volt számára a kor s a környezet, amelyben élt. Andersen békés családi köre, vagy Jörgensen újratalált világa lett volna géniuszának a gazdag termőtalaj, De az a hivatalos államvallásba beleundorodott s a darvinizmus karjaiba menekülő szellemi légkör nem tudta betölteni, csodára ihletni szépségsgzomjas, hinnivágyó szívét. Ir. Szavainak «halhatatlanszép zöngéjében» tompán, nemodavalóan szólnak a korszellem parókáiba bujtatott szereplők: Niels Lyhne, Mogens, Christian és a többiek. Csak olykor szüremlik át bennük szinte fájdalmasan az igazi lélek, mint amikor feloldozza a haldokló Gerdát: csak nagy szeretete vezette őt félre... Megrázó, ha naplóiban vagy leveleiben olvassuk, mint sir egész benseje a kettősség alatt. Soha többé — írja Montreuxból a dán írók nesztorának, Brandesnak. Túl esztéta vagyok, hogysem problémákat öntsek regénybe s hogy költészettel a darvinizmusnak játsszam a prókátort. Az olvasó, aki verseiben, vagy novelláiban lapoz, csak a finomveretű képekben, kifejező nyelvében s a megindító lélekrajzokban gyönyörködik. De Rilke érzékeny lelke együttszenvettede, együttstirta az íróval ezt a lélekszakító kettősséget. Ő nem tudott úgy olvasni, hogy ne élje, hogy ne rezdüljön finom érzelmvilága vele. S ha szabad úgy mondanunk: a tragikus dán költő szenvedése, lelketmegülő bánata *megmérgezte* őt.

A sankt-pölteni kadétkolában már beszívárgott az ifjú Rilke lelkébe a gyűlölet s az idegenség minden külsőség és kétszínűség iránt. Csendes, szófogadó tanítványnak ismerte nevelője, de a koránérett, mélyrelátó diák megsejtette hamar az osztrák-magyar katonaélet kifelé sokszor pazar csillogású, de bensőleg üresen léha világát.

«Egymásért vesztek el magukat s újakat, másokat veszítenek el, akiknek jönni kéne . . . Undor és kiábrándulás és nyomorúság, melyből ki-ki a konvenciók valamelyikébe menti még magát, melyek, mint az útmentén felállított menedékhelyek szegélyezik ezt az életet.» (Róma, 1904 máj. 14.)

Megundorodik a gondolatától, hogy az ember ezt az életet éli, mely a társadalmi ertikett szemében tiltott s azért valóját mindig takarja, leplezi, üres formákkal, konvenciókkal, bókokkal keríti körül. Mikor Jakobsen köteteit lapozza, mintha testvérré talált volna ; ott is e kettősségtől kinzott s e kettősségből szabadulni vágyó lélek szava szól.

És mégis lényegesen más a két lélek vergődése. A kettősség, mely alatt a tragikus dán költő s már előtte Kierkegaard is összeroppant, benső ellentét volt : a lélek és hite, Istene között. Ami Rilkének fáj, az lényegében külső tragédia csak, Európa tragédiája, a kirívó ellentmondás a lélek hite s a külső társadalmi élet arca között. De maga a lélek, Rilke a férfi, még küzd és akar s ha félszegen s gyáván is, de hisz, hisz a szépen.

Igy talál rá a sablonok és csillogó külsőségek piacából menekülő Rilke egy új világra : a rejtett szépség, az észrevétlen apró bájok, a maga világára. S ez a felfedezés s annak a boldog bírásnak egyoldalú, de következetes végiggyönyörködése az egész életen, az élet minden vonatkozásaiban, ez váltotta meg Rilket s ebben kell keresnünk lelkének tragédiáját is.

«Az elragadtatva-betűzgetést már rég elhagytam az úton ; s ebben áll talán életem egész öröme és hivatása, hogy ha csak kezdőként is, de mégis azok közé tartozom, akik hallják a szépet s felismerik szavát ott is, ahol a zajból alig cseng ki a muzsikája . . .» (Capri. 1906 dec. 11.)

Párisban, Ady bódító Párisában, csak Rodin szobrait s a Jardin des Plantes flamingóit csodálja. Rómában készakarva szemet húny a klasszikus világ és a Reneszánsz kupolás remekei, Apollói s Krisztusai előtt s csak a vizek zenéjét s a szökőkútként lektő márványutakat ámulja meg. S Capriban a színes barlang káprázatából egy kis hegyi falucska rejtekébe úzi magát s mikor a falu s a tenger között elhagyott erdei kápolnára talál, megáll a pókhálólepte rács előtt s költeni kezd «az elhagyott, elfeledett Máriának». Die kleine Kirche ist zu und da sag ich ihr denn durch die Tür allerhand liebe Dinge und denke, daß das eine Freude und eine kleine Zerstreuung ist für sie. (S. Maria a Cetrella. 1907 február.)

Minden verse is ilyen. «Gefühlskristalle», így nevezi a portugál szonettekét. Ép ellentéte ez George nagyzóló ünnepélyességének, de az egész humanista irodalom szónoki pózának is. Mintha veleérezne Babits, mikor írja : «nincsen gyönyörűség — számomra már csak a kevésben — mert elborított a Sok».

A rejtett szépség szerelmese : ez Rilke. Csak felületesen itéli meg tehát a német irodalomkritika, mikor úgy jellemzi őt, mint a «dolgok» verselőjét. (Dichter der Dinge.) A kifejezés ugyan Rilkétől való, de értelme más. Az ő titka nem abban áll, hogy az élettelen tárgyakat is meg tudja énekelni, hanem inkább azon túl abban a mélyrelátásban kereshet, mely elszereveszi bennük az Alkotó finom vonásait, a legrejtettebb, szinte lehetetszerűen elvesző, de annál drágább, annál értékeőbb apró szépségeket. Ez nem különködés nála, mint Baudelairenél, aki megkísérli a festett ajkon, a fonnyadt arcon, a bűzös hullán is «meglátni» a szépet. Távol áll Rilkétől ez a keresettség. Nála egyszerű, szívből jövő hit a szépség hite s szent meggyőződés, mert látja, hogy ez a szép, bármily rejtett, bármily parányi, de valóban létezik és él.

De amíg e tudathoz eljut, amíg megerősíti hitét, évek hosszú sora és viaskodása vezeti őt. Az autodidakta vajúdásával s az úttörő szenvedélyével keresi a célt. A nagy «elhagyott» s «társtalan» itt is önmagára hagyva, *egyedül* kutat. Innen érhető meg minden tévedése és hajótörése, de innen a nagy valószínűség átélése, ha olykor-olykor drágakövet lelt: szépséget, igazságot, éneket.

Rilke üres kezekkel s üres szemekkel, de fogékony szívvel indul költői pályája kezdetén. Ha rajzolni akarjuk útját, úgy az első korszakot életében egész a háborús évekig mint a nagy vágyódást (hányszor találkoztunk első írásaiban e szóval: Sehnsucht), keresést, kutatást jellemezhetnők. Ez az, ami őt bensőleg már akkor elkülöníti kedvenc északi költőjétől. Jakobsen előtt a gyermekkor a maga karácsonyi örömeivel csak kedves emlék, melyre szívesen gondol vissza a férfi, aki már többé hinni nem tud, nem akar. Egészen másképp Rilke! A gyermekkor nemcsak verseiben visszatérő s fölcsirázó élménykert, hanem valóban ígéret kiindulás. Megérti, hogy a gyermek hite, ha még kezdetleges volt is, de őszinte s boldog, melyet betetőzni, továbbépíteni a férfi hivatása. Egy hosszú, lelkéből irt levelében olvassuk:

«És, ha aggasztó, vagy kínos volna gyermekkorára gondolni, s az egyszerűsége, a csöndre, mely vele jár, mert már nem tud hinni Istenben, ki gyermektörténetének minden lapján megjelenik, úgy kérdeje magától: valóban elvesztette-e Őt? Vagy talán inkább úgy áll a dolog, hogy még nem találta meg egészen... Mikor is találta volna meg igazán? Mert hogyan találná meg az a gyermek, hogyan bírná Őt, akit férfi vállra hord s az aggastyán alatta szinte összeroskad. És azt hiszi, hogy aki Őt igazán bírja, elveszítheti valaha, elveszítheti, mint egy játékkockát... Vagy azt hiszi, hogy aki bírja Őt, Tőle valaha elszakadhat!?» (Róma, 1903 dec. 23.)

Ez a pár sor ráillik Rilke egész életére. A nagy Eljövendőre, akit egész életében várt és keresett, talán csak a síron túl, talán a halálos ágyon ismert rá igazán. Ahányszor az életben találkozott vele, a földi arc mögött, az Egyház arcában nem ismerte meg, mert szubjektív külön világában *másnak* képzelte el. Az ő élettörténetéről is áll, amit egyszer így fogalmazott szavakba: «Nem tudni soha, hogy Isten szerepel-e a történetben, vagy nem, amíg nem olvastuk el végig. Mert, hacsak egy szó hiányozna meg, vagy csak, ami az utolsó szavak után következik: Ő még mindig jöhet». (Geschichte vom lieben Gott.)

Jellemzésül kiragadhatjuk az Imaórákból ezt a verset, melyben az ő vágyódó, akaró, de a döntő lépés előtt visszariadó lelke nyilatkozik meg.

*Lennék Uram, zarándokok csoportja
s úgy mennék hozzád, mint sötét menet
és mint a fák — kísérel engemet
a végtelen hosszú fasorba.
Ha így megyek magamban árva-módra,
ki hallja meg a léptemet?
ki látja, hogy hozzád megyek?
kit indít meg s ragad a sodra
vissza tehozzád?*

*Mintha semmi
nem történt volna, mind tovább nevel.
S mégis jó ilyen árván menni:
legalább nem kacagnak engemet.*

A Bibliában, melyet Rilke kedvenc költőjének köteteivel együtt mindig

magával hordott, nem egyszer olvashatta, hogy a világ szépsége tanúságot tesz az Alkotóról. «Hisz a szépség szerzője alkotta mindezeket... Mert a teremtmények nagyságából, szépségéből — nyilván meg lehet ismerni azok teremtőjét.» (Bölcs. könyve. 13, 3—5.) Milyen megrendítő, hogy a rejtett szépségben szerelmes Rilke lelke előtt az örök Szépség mégis rejtve maradt. Mert előítéletektől fogva kereste, akárcsak Malte Laurids Brigge, mindig türelmetlenebbül és kétségbeesettebben «a Láthatatlant, mely mása annak, mit lelkében látott».

Rilke első kötetei (Das Buch der Bilder, Stundenbuch) életének ezt az első korszakát jelzik. De aztán Rodinnel való döntő jelentőségű találkozása után megtanulja nemcsak keresni, olvasni fában, virágban, madárdalban, alkonyi színekben, hanem egyúttal ezt a sok látható szépet önmagában át-élményesíteni, mintegy megörökíteni, lelkivé magasztosítani. Rilke fejlődésének e korszakára legjellemzőbb kifejezései az Orfeusz-szonettek s a Duinói elégiák.

Csak egy példa az Elégiákból:

Ez a vágyad úgy-e, a Földé, hogy egyszer szívemben mint eszme támadj fel. Ezt álmodod. A Föld, mint a lelki, a láthatatlan, a foghatatlan, az eszme.

Ezért hívsz. Ezért vagy. Hogy változzál által. Ó Föld, Ó kedves: az álmod váljon valóra. Ó, hidd el az első tavaszban már elértettem s be akarom tölteni vágyad. A Földét.

A kötlő, mint a természet s a szépség papja áll előttünk, aki mindezt a látható, de nem látó, hallható, de néma földi világot megszólaltatja, Istennek ajánlja. Rilke nem ismerte a keresztény misztika természetszemléletét, nem ismerte Ágostont s Prohászkat. Magárahagyatva, kerülőutakon jutott el e fenséges gondolathoz, mely a liturgiában valósul meg a legszebben: hogy az ember a közvetítő, a mediator, aki által az anyagi világ is dicséri az Istent s mintegy megszentelve az ő kezeiből száll illatáldozatként az oltárról az Úrhoz. Rilke elgondolásában ez az eszme a nyugati szubjektív ismeretelmélet s a keleti mitoszok metamorfóztanával módosik össze.

S ez az utolsó, ami a háború meddő évei után verseiben fölcseleg: a halálsejtelelem. Így találkozik az alázatos, magábatemetkező Rilke a szenvedélyes, kéjbetemetkező Adyval, a Halál Rokonával. De, ha nem a szavakra figyelünk, hanem az egész költészetre, ritmusra, gondolatzenére, úgy valami mást ismerünk fel Rilke halálverseiben. «Ezek a nagy sirámok — írja a Rilkét jól ismerő Carossa — első pillantásra úgy tűnnek, mintha Hamlet vagy Hofmansthal Alkestise; de versszakról verszakra mind hatalmasabban zeng fel valami más, valami mélyebb, egy új emberiség tragikus nyelve: a halálbanaton való diadal a boldog lemondásban.» (Führung und Geleit, 1934. Lipcse. 93. lap.)

Rilke hitt az Örökkévalóban, a Nagyobban, a szépben. Hitte, hogy nőni tud, nemesülni. Fiatal költőnek írja: «Minden, ami többé teszi önt, többé, mint ami legszebb óráiban volt: az jó. Minden emelkedés jó, ha áthatja egészen s ha nem csupán bódulat, nem megzavarodás, hanem tiszta öröm, mely áttetsző, mint a kristály.» (Furngorg. 1904 november 4.)

Ezért a többért, ezért a nagyobb szépért tudott lemondani vásári csillogásról és sikerről, még a szépség meglátásának sikeréről is. Nem a sikert kereste, hanem a szépet. Abban hitt s szomorú életét ez koronázta meg.